

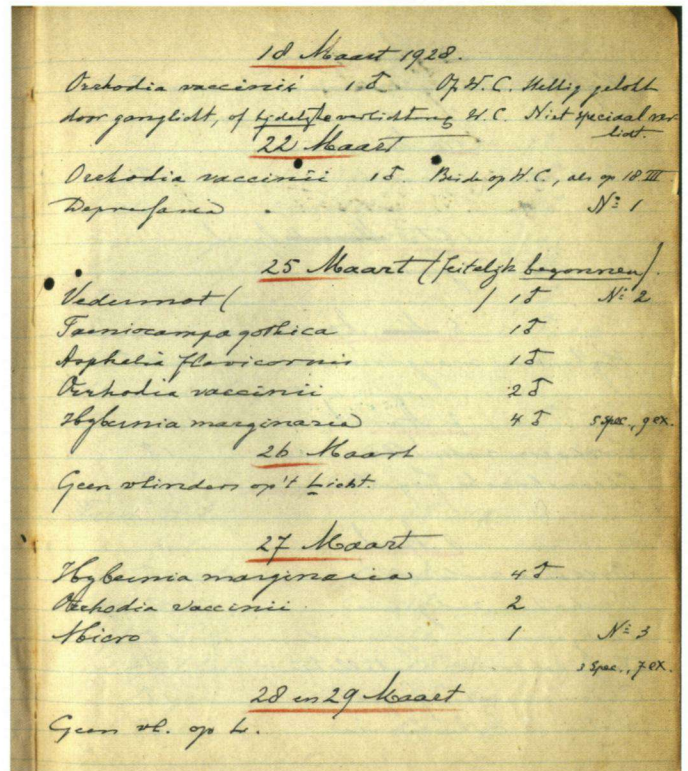
1928: een seizoen op Schovenhorst

Tekst: Willem N. Ellis,
Dick Groenendijk & Rob de Vos

"18 Maart 1928. *Orrhodia vaccinii* 1 f Op de W.C., stellig gelokt door ganglicht, of tijdelijke verlichting W.C., Niet speciaal verlicht." Met deze huiselijke mededeling begint een dik schrift vol aantekeningen dat we toevallig aantreffen in de bibliotheek van de Nederlandse Entomologische Vereniging. De bedoelde vlinder is de bosbesuil, die tegenwoordig luistert naar de wetenschappelijke naam *Conistra vaccinii*.

Een goudmijn Het schrift blijkt een goudmijn te zijn. Het bevat gedetailleerde lijsten van vlinders die vanaf die datum in maart tot 23 november door J.Th. Oudemans op licht zijn waargenomen op het landgoed Schovenhorst bij het Gelderse Putten. Oudemans was een gedreven en deskundig entomoloog. Zijn boek 'De Nederlandsche Insecten' was tientallen jaren de bijbel van de Nederlandse entomologie. Vanaf 1884 tot 1933, kort voor zijn dood, publiceerde hij over allerlei entomologische onderwerpen, maar vooral over vlinders. Hij bezat een enorme vlindercollectie, die mede zo belangrijk was omdat hij veel collecties van oudere lepidopterologen had overgenomen of door erfenis verkregen. Na zijn dood is de gehele collectie geschonken aan het Zoologisch Museum in Amsterdam.

Het landgoed Schovenhorst begon, in 1848, zijn bestaan als een schaars met heide begroeide zandverstuiving. Het terrein werd na de aankoop beplant met allerlei coniferen, met de bedoeling om experimenteel vast te stellen welke soorten het meest geschikt waren om de woeste gronden van de Veluwe te ontginnen, en de straatarme bevolking daarmee aan een broodwinning te helpen. Oudemans bezat en bewoonde het landgoed na de dood van zijn schoonvader (1901), die de stichter was van het landgoed. Het landgoed bestaat nog steeds. Het is openge-

De eerste pagina van het schrift.

steld, en het is een bezoek meer dan waard door de hoge ouderdom van de bomen en de afwisseling van de beplanting.

Elektrisch licht Pas in 1926 had de Provinciale Geldersche Electriciteits-Maatschappij Schovenhorst aangesloten op het lichtnet, en was Oudemans begonnen daar op licht te vangen. Een complete soortenlijst van wat hij in zijn leven op het terrein verzameld heeft, bijna 640 soorten, is opge maakt door Coldewey & Vári. Natuurlijk zijn in dat ene jaar 1928 niet alle soorten op de lamp gekomen, maar 286 soorten nachtvlinders is toch zeker een mooi aantal. De deskundigheid van Oudemans staat er borg voor dat we op zijn determinaties kunnen vertrouwen. Een uitzondering moeten we maken voor enkele soorten waarvan pas veel later gebleken is dat ze een dubbelgangersoort hebben (bijvoorbeeld de 'echte' en de schijn-piramidevlinder, *Amphipyra pyramidea* en *berbera*). De enige nachtvlinders die Oudemans niet determineerde waren de twee *Jodis*-soorten: de melkwitte zomervlinder (*Jodis lactearia*) en de spaansgroene zomervlinder (*Jodis putata*); dat is merkwaardig, omdat die beide soorten redelijk algemeen op Schovenhorst voorkwamen.

A season at Schovenhorst, 1928

In the library of the Dutch Entomological Society, a notebook was found that belonged to the renowned entomologist J. Th. Oudemans. It gives important information on our past lepidopteran fauna, containing detailed lists of moths observed on an estate at Schovenhorst in 1928. The habitat of dry heathland with coniferous trees produced records of 286 moth species, both common and rare at that time. Interesting observations include those of *Fagivorina arenaria*, *Chloroclysta siterata* and *Lycophotia molothina*.

Nelly Honig

Merkwaardig afwezig: het kameeltje (*Notodonta ziczac*).

Waardevol Waarom is dit schrift nu zo waardevol? Omdat het zo'n compleet en precies overzicht geeft van de samenstelling van de fauna van een gebied. Gewoonlijk moeten we, als we willen weten hoe de vlinderfauna van een gebied er in het verleden uit zag, gebruik maken van collecties en van publicaties. In een collectie staan van elke soort een paar mannetjes en een paar wijfjes - niet te veel, want insectendozen zijn duur. Het aantal exemplaren van een zeldzame soort is vaak niet zoveel kleiner dan het aantal exemplaren van een heel gewone soort; daardoor geeft een goede collectie wel een complete soortenlijst, maar geen beeld van wat in de natuur zeldzaam was en wat gewoon. Met publicaties zijn we nog veel slechter uit, omdat gewoonlijk alleen de bijzondere vondsten worden vermeld, en er geen papier wordt verspild aan ordinair spul. Aan de hand van publicaties is daarom vaak niet eens een goede soortenlijst op te stellen.

Database We hebben natuurlijk alle gegevens in het schrift overgenomen in onze database. Dat geeft ons de mogelijkheid om een vergelijking te maken van de lokale zeldzaamheid van de vlinders op Schovenhorst en de zeldzaamheid van diezelfde soorten over het hele land. De tabel laat de 25 soorten zien die op Schovenhorst gewoner, soms veel gewoner, zijn dan over het hele land gebruikelijk is. Daarnaast staat een lijstje van 25 soorten die over heel Nederland genomen vrij talrijk zijn, maar in Schovenhorst ontbreken. In beide kolommen staan de meest extreme soorten bovenaan.

De opvallend afwezigen ... Het ontbreken van een aantal soorten is wel goed te begrijpen. De waarnemingen in het schrift betreffen alleen vangsten op licht. De voornamelijk overdag actieve sint-jansvlinder (*Zygaena filipendulae*) en de kolibrievlinder (*Macroglossum stellatarum*) zullen niet zomaar op licht verschijnen en kunnen dan gemakkelijk gemist worden. Iets dergelijks geldt

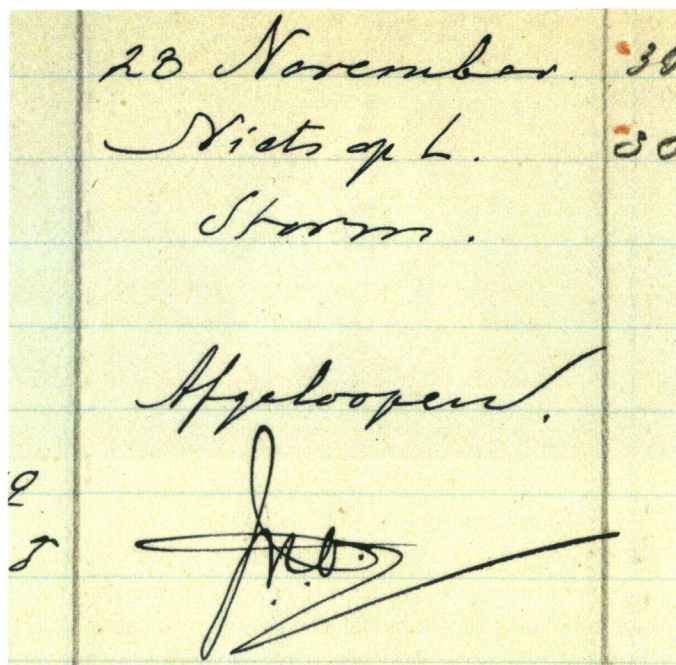

Nelly Honig

Opvallend talrijk: de nonvlinder (*Lymantria monacha*).

waarschijnlijk ook voor de sint-jacobsvlinder (*Tyria jacobaeae*), die overigens vermoedelijk ook algemener is geworden, vooral in het binnenland. Een andere groep van soorten die ontbreekt bij de lichtvangsten zijn soorten die hun hoofdverspreiding in wat nattere gebieden hebben. De rietvink (*Euthrix potatoria*) is daar misschien wel het beste voorbeeld van, maar ook de oranje wortelboorder (*Triodia sylvina*) en de zilverstreep (*Deltote bankiana*) zitten meestal in wat vochtiger biotopen. Voor de zilverstreep geldt bovendien dat deze thans algemener lijkt te zijn dan in de tijd van Oudemans. Verder is er een aantal soorten waarvan de rupsen leven op wilgen en populieren, bomen die op de droge zandgrond van Schovenhorst vermoedelijk niet talrijk waren. Voorbeelden hiervan zijn het kameeltje (*Notodonta ziczac*) en de brandvlerkvlinder (*Pheosia tremula*). Het ontbreken van trekvlinders als de windepijlstaart (*Agrius convolvuli*) en de kolibrievlinder (*Macroglossum stellatarum*) kan ook samenhangen met de bekende onvoorspelbaarheid van hun optreden. Maar heel interessant is het ontbreken van de puta-uil (*Agrotis puta*) en de witstipgrasuil (*Mythimna albipuncta*), twee soorten die in de tijd van Oudemans vrijwel beperkt waren tot de zuidelijke helft van Nederland. Bovendien waren de zuidelijke stofuil (*Hoplodrina ambigua*) en de v-dwergspanner (*Chloroclystis v-ata*) toen, veel meer dan nu, uitgesproken zeldzaamheden.

... en de bijzondere aanwezigen Aan de soorten-samenstelling valt af te lezen dat er veel coniferen in de buurt moeten hebben gestaan. Ook stonden er vermoedelijk brem- en heidestruiken in de omgeving, gezien de vangsten van de herfstbremspanner (*Chesias legatella*), de zomerbremspanner (*C. rufata* - zeker geen algemene soort) en de grijze heispanner (*Pachycnemia hippocastanaria*). Oudemans ving bovendien een aantal soorten waar we nu van watertanden! De spanner *Fagivorina arenaria* is sinds 1938 in ons land is uitgestorven, maar werd door Oudemans nog op de valreep in aantal gevangen (enkele van zijn exemplaren staan in het Amsterdamse Zoölogisch Museum). De roodbruine wals-trospanner (*Catharoe rubidata*) en de gemarmerde oogspanner (*Cyclophora pendularia*) werden nooit veel gezien.

En zo eindigt het!

De soorten zijn tegenwoordig nog steeds zeldzaam in Nederland, vooral in de bossen van Oost- en Zuid-Nederland. Het papegaaitje (*Chloroclysta siterata*) wordt de laatste jaren vooral in Zuid-Nederland wat vaker waargenomen, maar was in Oudemans' tijd en vooral bij Putten een grote zeldzaamheid. De moerasheide-aarduil (*Protoplampra sobrina*) en de maansnuituil (*Zanclognatha lunalis*) zijn twee zeldzame soorten die bovendien ver buiten hun areaal zijn gevangen. De eerste soort is vooral beperkt tot Limburg en een deel van Noord-Brabant, terwijl de tweede met name in de duinen voorkomt. Van beide is bewijsmateriaal bewaard gebleven. Oudemans heeft de moerasheide-aarduil zelfs gekweekt, dus hij ving ook vrouwtjes of vond de rupsen! Heel interessant tenslotte is ook dat Oudemans de grijze heideuil (*Lycophotia molothina*) nog ving. Deze soort is nadien hard achteruitgegaan; na waarnemingen door J.B. Wolschrijn van deze soort in 1973 op de Oldebroekse heide lijkt de soort uit Nederland te zijn verdwenen.

Nooit genoeg Het is duidelijk dat zich in de Nederlandse vlinderfauna grote veranderingen aan het voltrekken zijn. Verdroging, vermesting, verzuring en verbossing laten duidelijk hun sporen na. Maar daarnaast worden we nu geconfronteerd met een sterke verandering van het Nederlandse klimaat. De effecten daarvan op de vlinderfauna zijn zo veelvormig en moeilijk te voorspellen dat we elk stuk gereedschap moeten aanpakken om daar zicht op te krijgen. Voor dat onderzoek is het noodzakelijk dat er een solide mogelijkheid bestaat om de huidige vlinderfauna te vergelijken met die van de periode 1850 - 1950. Misschien hebt u ergens op zolder nog wel aantekenboekjes zoals dit van Oudemans, die ons zouden kunnen helpen een beter zicht te krijgen op de vlinderfauna uit vroeger tijden. Mocht dat zo zijn, dan houden we ons van harte aanbevelen!

opvallend talrijk	merkwaardig afwezig
late bremspanner <i>Scotopteryx luridata</i>	gewone spikkelspanner <i>Ectropis crepuscularia</i>
gele snuituil <i>Paracolax tristalis</i>	puta-uil <i>Agrotis puta</i>
eikenoogspanner <i>Cyclophora porata</i>	kolibriefvlinder <i>Macroglossum stellatarum</i>
<i>Fagivorina arenaria</i>	bruine vierbandspanner <i>Xanthorhoe spadicearia</i>
roestuil <i>Blepharita satura</i>	groene dwergbandspanner <i>Pasiphila rectangulata</i>
schaaruil <i>Hada plebeja</i>	lieveling <i>Timandra comae</i>
roodbruine walstrospanner <i>Catarhoe rubidata</i>	zuidelijke stofuil <i>Hoplodrina ambigua</i>
nonvlinder <i>Lymantria monacha</i>	gewone bandspanner <i>Epirrhoe alternata</i>
getande spanner <i>Odontopera bidentata</i>	volgeling <i>Noctua comes</i>
herfstbremspanner <i>Chesias legatella</i>	oranje wortelboorder <i>Triodia sylvina</i>
papegaaitje <i>Chloroclysta siterata</i>	grijze dwergspanner <i>Eupithecia subfuscata</i>
vroege eikenuil <i>Spudaea ruticilla</i>	dromedaris <i>Notodonta dromedarius</i>
bruine sikkeluil <i>Laspeyria flexula</i>	sint-jacobsvlinder <i>Tyria jacobaeae</i>
gemarmerde oogspanner <i>Cyclophora pendularia</i>	streepjesdwergspanner <i>Eupithecia intricata</i>
zomerbremspanner <i>Chesias rufata</i>	sint-jansvlinder <i>Zygaena filipendulae</i>
gewone agaatspanner <i>Eulithis populata</i>	brandvlerkvlinder <i>Phoea tremula</i>
gestippelde oogspanner <i>Cyclophora punctaria</i>	witvlakdwergspanner <i>Eupithecia succenturiata</i>
gehakelde spanner <i>Ennomos erosaria</i>	v-dwergspanner <i>Chloroclystis v-ata</i>
zwartvlakworteluil <i>Euxoa obelisca</i>	zilverstreep <i>Deltote bankiana</i>
grijze heispanner <i>Pachycnemia hippocastanaria</i>	egale dwergspanner <i>Eupithecia absinthiata</i>
moerasheide-aarduil <i>Protoplampra sobrina</i>	windepijlstaart <i>Agrius convolvuli</i>
roodbruine vlekkuil <i>Amphipoea oculatea</i>	rietvink <i>Euthrix potatoria</i>
maansnuituil <i>Zanclognatha lunalis</i>	schimmelspanner <i>Chloroclysta truncata</i>
grijze heideuil <i>Lycophotia molothina</i>	witstipgrasuil <i>Mythimna albipuncta</i>
naaldboombeertje <i>Eilema depressa</i>	kameeltje <i>Notodonta ziczac</i>

Literatuur

Coldewey H. & L. Vári (1947). Lijst van op Schovenhorst aange troffen vlinders. In: Oudemans Th.C. (1947). Gedenboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van Schovenhorst 1848 - 20 Januari - 1948.
Landgoed Schovenhorst, de mooiste bomentuin van Nederland, 2004 - <http://www.schovenhorst.nl/>
Meijere J.C.H. de (1934). In memoriam Dr. J. Th. Oudemans. - Tijdschrift voor Entomologie 77: 167-174.
Oudemans J.Th. (1900). De Nederlandsche Insecten.
Oudemans Th.C. (1947). Gedenboek ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van Schovenhorst 1848 - 20 Januari - 1948.
Weber M. (1932). Dr. Johannes Theodorus Oudemans. - Tijdschrift voor Entomologie 75, supplement: i-xvi.